

УДК 94(477)“18/19”

*Ольга Малюта
(Вінниця)***“ПРОСВІТИ” У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОНАРХІЙ (1868-1917 РР.)**

Національне державотворення 1917-1920 рр. дало змогу українським громадським об'єднанням та політичним партіям як його суб'єктам зробити внесок у розвиток цього процесу – створити підґрунтя та реалізувати накопичений у “імперський період” діяльності потенціал. Активним учасником українського державотворення стала “Просвіта”, яка зуміла з 1868 р. пройти вишкіл у суспільно-політичному житті Австро-Угорської, а після 1905 р. Російської імперії. З огляду на це, важливим для вітчизняної історіографії є вивчення проблеми накопичення державотворчого потенціалу товариством у період української бездержавності. Оскільки процес державотворення безпосередньо пов'язаний із досягненнями політичного життя, одним із головних аспектів порушеного питання є участь згаданих організацій у політичному житті Австро-Угорської та Російської монархій у 1868-1917 рр.

Визначена проблема у науковій літ

ературі описана опосередковано. Першими, хто торкнувся аспектів участі Львівської “Просвіти” у політичному житті за часів головування Ю. Лаврівського були її діячі – І. Белей¹, М. Лозинський², С. Перський³ (С. Шах). У радянську добу питання участі “Просвіти” у політичному житті не розглядалось. Активізація досліджень про товариство відбувається з 1990-х рр. Так, О. Цапко⁴ вперше порушив питання політичної спрямованості діяльності товариств, наголошуючи на тому, що члени “Просвіти” брали участь у заснуванні та діяльності “Народної ради”, політичних партій та угруповань, заторкнув питання політичних настроїв у організаціях. До О. Цапка питання політичної спрямованості “Просвіти” порушував В. Янів⁵. О. Лисенко⁶ у своєму дослідженні заторкнув питання втягнення 1906 р. Одеського та 1907 р. Кам'янець-Подільського товариств до політичної боротьби, яка точилась у Російській імперії, через поширення членами “Просвіти” відповідних агітаційних матеріалів і суміщення ними політичної партійності у нелегальних соціалістичних партіях із членством у “Просвіті”. Проблеми вічевого руху та участь у ньому організацій Тереховлянщині описують у своїй праці О. Завальнюк та М. Михайлюк⁷.

З зазначеного бачимо, що питання участі "Просвіти" у політичному житті Австро-Угорської та Російської монархії практично не порушувалось, оскільки, як вважали дослідники, "Просвіти" були суто культурницькими організаціями. Крім того, торкаючись питань, пов'язаних із визначеною нами науковою проблемою, дослідники розглядали їх фрагментарно – на локальних територіях, у обмеженому хронологічному проміжку. Мета нашого дослідження – комплексно проаналізувати проблему участі "Просвіти" та її діячів у політичному житті українських земель, що входили у той час до складу Австро-Угорської та Російської імперій у 1868-1917 рр. та визначити, який потенціал, накопичений організаціями у "імперський період" їх функціонування був використаний ними в українському державотворенні. Для досягнення поставленої мети розв'яжемо такі завдання: 1) показати політичну діяльність як окремих діячів, так організацій у цілому; 2) проаналізувати чого досягли члени "Просвіти" у представницьких органах і за рахунок участі у масових рухах, партійному житті; 3) визначити, які настрої панували у складі центральних товариств у регіонах; 4) проаналізувати наслідки, яких здобули організації завдяки участі у політичному житті і зробити відповідні висновки. Зауважимо, що виклад матеріалу здійснюватимемо за допомогою застосування компаративного аналізу, враховуючи, що "Просвіти" у Австро-Угорській та Російській імперії почали діяти у різні періоди.

"Просвіта", що у час організаційного оформлення та усталення Австро-Угорщини як дуалістичної монархії почала обстоювати спочатку освітні, а трохи згодом громадсько-політичні та економічні права українського народу, викликала занепокоєння тодішньої влади. У Російській імперії на початку ХХ ст. особливий інтерес владних структур до діяльності організації як репрезентантки українського руху був зумовлений природним проявом у державного утворення тенденції до самозбереження, що мала попередити перетворення об'єднання в силу, з котрою згодом слід буде рахуватись як із джерелом сепаратизму. У оцінці адміністративних та силових структур Австро-Угорської та Російської монархій (більшою мірою це стосувалось другої) участь "Просвіти" у громадському житті носила політичне забарвлення. Товариство відповідно до своїх програмно-організаційних документів політикою не займалось. Проте, вже логічно як громадське об'єднання було суб'єктом політичного життя.

Термін "просвітянство", вживаний в означенні діяльності товариства як лише культурницької праці, є з вивченням ролі "Просвіти" та з оцінкою

зробленого нею в суспільно-політичному напрямку швидше міфом та бажаною спрямованістю роботи організацій, виробленою у період бездержав'я, владними структурами обох імперій, ніж вичерпним відповідником діяльності товариств. Таке уявлення сформулювало стереотип, згідно якого "Просвіта" стала аполітичним утворенням, що зовсім не відповідало дійсності. Напрямок громадської думки визначила політика Австро-Угорської та Російської імперій, які запобігали можливому майбутньому сепаратизму з боку організацій, їх членів і прихильників та обстоючи своє цілісне існування зорієнтовували активність українського народу в культурницьку сферу. Звісно, незначні культурницькі прояви не сприяли перетворенню народного організму в національну структуру. Обидві монархії не давали можливості піднятися інонародним утворенням до рівня професійних.

У Австро-Угорській імперії, на відміну від Російської, існували певні пом'якшення та умови щодо культурницького розвитку українського народу. Але і в цій державі не знаходили підтримки питання його професійної політичної діяльності. На перепоні стояли умови, створені для приходу до влади в українських землях чужих до українського поляків у Галичині, угорців у Закарпатті, німців у Буковині. При такій розстановці сил нашому народу довгі роки за цілеспрямованого сприяння вищої державної влади залишалась недоступною участь у процесі управління суспільством.

Конституційність Австро-Угорщини була фактором, який передбачав можливість участі у політичному житті країни. Реалізація цього аспекту політичної діяльності українським народом у Галичині знаходила свій вияв у виборчому процесі, представництві у Галицькому сеймі та Державній Раді, стихійних рухах, належності до громадських об'єднань та політичних партій, а в Російській імперії з 1906 р. ще й у представництві в Українській парламентській громаді першої і другої Державних дум. Механізм реального втілення згаданих форм політичного життя передбачав наявність відповідного законодавчого підґрунтя.

У Австро-Угорщині діяльність у громадських організаціях, а згодом і партіях, була цілком легальною (якщо не згадувати переслідування соціалістів 1878 р.). Щодо участі у виборчому процесі, то з цим існувало чимало труднощів. Так, зокрема, виборче право передбачало наявність певного майнового цензу, позбавлення участі у виборах жінок. Значною перешкодою, котра завдавала чимало труднощів у реалізації пасивного виборчого права була так звана селянськість українців, через що вони

могли обиратись в основному за списками четвертої курії. Реалізації активного виборчого права заважали численні зловживання, відсутність таємності рішення та нерівність виборців, вікові та статеві обмеження, а кардинальним фактором була також неписьменність селян-суб'єктів виборчого процесу. Тому у західноукраїнських землях відбувалась боротьба за виборчу реформу, що завершилась лише у 1907-1914 рр. У ній активну участь взяв особовий склад "Просвіти". Проте, скористатись результатами нових повноважень не дала Перша світова війна. У підросійській Україні виборче право також не було всеохоплюючим, перевага надавалась власникам землі та платникам податків, від участі у виборах усувались всі прогресивні верстви населення. Крім того, після розпуску другої Державної думи права вибору позбавлялись 80% населення.

"Просвіта" як суб'єкт політичного життя, що обстоювала з-поміж іншого ще й політичні права українського народу, брала активну участь не лише у питанні виборчої реформи, а й у вирішенні тих проблем суспільного життя, розв'язання яких межувало з політикою, партійному утворенні, стихійних рухах. Вона, будучи громадською організацією, безпосередньо стала учасником політичного життя Австро-Угорської, а згодом і Російської монархії. У західноукраїнських землях як витвір політичного руху народівців товариство відображало своїми лавами політичну структуру тогочасного галицького суспільства, яке у процесі самоусвідомлення виявлялось як багатогранне, а відповідно, переживало градацію щодо різного спрямування політичних течій, характеризуючись як багатопартійне. Представляючи собою культурно-освітню організацію "Просвіта" була зорієнтована на народ, тому в реалізації визначеного статутом завдання підвищення добробуту та обстоюванні його прав мусила взаємодіяти з урядовими установами та брати участь у створенні партійних структур. Крім того, деякі її діячі, в переважній більшості представники проводу, належні в основному до кіл інтелігенції, виявляли свою активність у пасивному виборчому процесі. Це дало змогу окремим з них бути обраними до представницьких органів – Галицького сейму, Державної Ради, в Російській імперії – до Української думської громади і в свою чергу обстоювати визначені товариством завдання. Виявлення участі "Просвіти" в політичному житті тогочасного суспільства розпочалось вже у 1870-х роках за головування Ю. Лаврівського, поодинокі ж її діячі реалізовували це своє право вже наприкінці 1860-х рр.

При цьому участь “Просвіти” у політичному житті здійснювалась організаціями у двох вимірах: по-перше, як цілісної громадської організації, яка заявляла про свою позицію у тому чи іншому питанні; по-друге, в якості політичної активності її поодиноких членів (Ю. Лаврівського, Ю. Романчука, братів В. та О. Барвінських, К. Левицького, І. Шрага, І. Липи та інших), що дає змогу співставити їх погляди й оцінити внесок діячів у зроблену справу та здійснити розмежування напрямків у структурі товариства.

Оцінка особової участі діячів “Просвіти” у політичному житті особливо західного регіону дає можливість твердити, що вони були достатньо активними. Лідери просвітянського руху ставали провідними постатями в політичному просторі Галичини. У підросійській Україні ситуація виглядала інакше, оскільки там “Просвіти” почали створюватись пізніше, ніж оформились політичні партії і було проголошено вибори до першої Державної думи. Діячі українського руху, які виявляли себе в партійному житті та Українській парламентській громаді проявили себе і в товариствах. Процес, на відміну від Галичини, був зворотнім, де діячі “Просвіти” виявили себе у товариствах, представницьких органах, а вже потім почали створювати партії.

В. Янів вважає, що політичні нотки вже виразно звучали при заснуванні “Просвіти”, коли наголошувалось, що самостійність приходить внаслідок процесу усвідомлення, на початку якого стоїть загальна освіта якнайширших мас, тому остаточна ціль просвітянської роботи, на його думку, мала виразне політичне спрямування. Згаданий діяч “Просвіти” наголошує, що оскільки це було лише спрямування, про політичну активність товариства можна говорити тільки в дуже безпосередньому розумінні. Історичні противники, які не хотіли допускати зросту національної свідомості як передумови політичної активізації українського народу зрозуміли політичний зміст спрямованості організації, розпочали боротьбу, котра мала виразно політичний характер. За таких умов акції у зверненні за допомогою були політичним актом, а її здобуття – політичним успіхом. Оскільки народовці не мали свого політичного осередку, то на думку В. Янева, їх єдиною представницею стала “Просвіта”⁸. Звісно, багато у чому В. Янів має рацію. Але з окремими аспектами його думки можна не погодитись. Зокрема, вважаємо, що мета просвітянської роботи ніколи не була політичною, політичними в умовах діючих режимів та їх баченні ставали наслідки. Крім того, “Просвіта” ніколи не була політичним осередком, хоч свої

політичні погляди її члени, звичайно, виявляли, а організація та її діячі, звісно, представляли інтереси народовського політичного руху.

У політичній участі "Просвіти" у суспільному житті Австро-Угорської та Російської імперій виділимо три рівні:

- 1) рівень реалізації пасивного та активного виборчого права;
- 2) стихійний (участь у маніфестаціях, вічах, національних святах);
- 3) рівень участі у партійному житті.

Згідно цього розподілу здійснюватимемо аналіз ролі "Просвіти" у політичному житті. Водночас наголосимо, що всі три рівні є взаємопов'язаними та взаємозумовлюючими.

Позитивним результатом реалізації пасивного виборчого права є обрання до представницьких органів. У західноукраїнських землях діячі "Просвіти" обирались до Галицького сейму, а до 1873 р. з послів сейму складалось представництво до Державної Ради, згодом входження до цих структур відбувалось розмежовано. Галицький сейм нараховував 150 осіб, до Райхсрату обирали лише 38 послів. Представництво українців у цих структурах було непропорційним до їх чисельності у краї. Більшість у сеймі, як відомо, складали поляки, які у 1870-х рр. користувались особливою підтримкою австрійського уряду. Оскільки чисельність української репрезентації була мізерною, кількість у ній діячів "Просвіти" складала лише певний відсоток, який постійно зростав. Так, якщо у 1868-1869 рр. у Галицькому сеймі нараховувалось 14% членів товариства від усього українського представництва, то у 1895-1901 рр. ця цифра дорівнювала 60%.

Виконавча структура сейму — Крайовий відділ, також містив діячів "Просвіти". У ньому, хоч і не завжди, українці були репрезентовані однією особою. У 1861-1867 рр. його членом був Ю. Лаврівський, 1868 р. Лаврівського обрано лише заступником члена відділу. Наступного 1869 р. він відновив своє попереднє становище. Посаду члена крайового відділу обіймали і інші діячі товариства. Зокрема, 1890-1902 рр. — Д. Савчак, у 1907-1908 рр. — К. Охримович, 1909-1914 рр. — І. Кивелюк⁹.

Послами до Галицького сейму у 1868-1869 рр. з 35 обраних українських репрезентантів стали лише 5 діячів "Просвіти" (14%), зокрема, від представництва вірилістів — ректор Львівського університету Й. Делькевич, від четвертої курії — І. Борисикевич, І. Дзерович, В. Коцко, Ю. Лаврівський¹⁰. Останній до того ж представляв інтереси українського народу у Райхсраті, що для українців взагалі було рідкістю.

До того ж у 1869-1872 рр. суддя Ю. Лаврівський був віце-маршалком Галицького сейму, що вказувало на авторитетність постаті посла в очах

цісаря, оскільки це призначення (як і маршалка) здійснював імператор. При цьому існувало неписане правило, віце-маршалком завжди ставав українець – єпископ чи митрополит¹¹.

Ю. Лаврівський на той час став видною постаттю у галицькій політиці. Почесний член “Просвіти” Т. Ревакович відзначав його як фактичного політичного провідника русинів, котрий у середині 1860-х рр. набирив чим раз більшого політичного значення між ними¹². На відміну від теперішніх істориків, які висвітлюють політичну позицію Лаврівського як двоїсту, почасти закидаючи йому пропольську орієнтацію, його сучасник характеризував згадану постать як помірковану, але принципову у політичній сфері. Т. Ревакович писав, що Лаврівський не згоджувався з онімеченням, яке змушувало український народ орієнтуватись на Відень. Будучи прихильником федералізму він відкрито не виступав проти централізації, оскільки переконався, що всі впливові українці були більше німцями, як самі німці. Після впровадження в школах і адміністративних установах Східної Галичини польської мови зрозумів, що центральний віденський уряд зовсім відступив від українців, віддаючи їх на волю поляків. Намагаючись діяти самостійно Ю. Лаврівський 23 жовтня 1869 р. зініціював угоду, якою добивався рівноправності українського та польського народів у сеймі. Недивлячись на те, що внесення містило в собі лише мінімум вимог народовців, польська більшість і з тим не хотіла погодитись. Його підписало лише 30 українських послів, але через те що москвофільська більшість не підтримала, програма не була реалізована¹³.

Конфронтація з поляками створювала чимало труднощів в сеймі українським послам, які через свою малочисельність не могли домогтись прийняття важливих для українського народу внесень. Тому ініціативу угоди з поляками Ю. Лаврівського підтримала практично вся українська репрезентація (так званий “Руський клуб”), але не сприйняв народ. Це з’ясувалось після поразки політики Ю. Лаврівського, умови якої обмежувались переважно культурницькою сферою. Звісно, становище українського народу вимагало застосування різних методів дії, вже спроба вирішити нагальні для українців питання освіти та культури мала величезне значення, оскільки до того проблем українців на такому рівні не обстоювали, а крім того, це давало поштовх для подальшого народного розвитку.

Запропонована на засіданні Галицького сейму 26 жовтня 1869 р. програма передбачала, враховуючи нереалізовану можливість задово-

лення українських прав центральним урядом, вирішити надзвичайно важливі питання. Зокрема, пропонувався режим рівноправної дії двох мов – української та польської й обов'язкового їх вивчення, при чому виключалось втручання влади у суперечки про правопис та процес унормування української мови, вимагалось забезпечити українізацію Львівської академічної гімназії, утворення українських паралельних класів у гімназіях Бережан, Перемишля, Самбора, Станіславова, Тернополя, відкриття українських учительських семінарій у Львові, Перемишлі, Станіславові, відкриття українських кафедр на правничому та філософському факультетах Львівського університету та впровадження викладів українською мовою у Львівській технічній академії, визначення мови навчання в початкових школах утримувачами цих навчальних закладів, утворення при Крайовій шкільній раді комісії з проблеми українських підручників, включення до бюджету автономії видатків на український театр у Львові, зачитування у сеймі протоколів обома мовами, закріплення за українцями мандатів двох членів Крайового відділу (повноцінного члена і його заступника)¹⁴.

Також Ю. Лаврівський пропонував скасувати церковне право патронату – право призначення священників на парафію передати громаді, виділити 4000 золотих ринських українському театру у Львові¹⁵. За схвалення передбаченого посол обіцяв відмовитися від гасла поділу Галичини та солідарність у Райхсраті й виступати в обороні Німеччини, наголошуючи, що чекає на рівноправність, щоб українців не полонізували і не деморалізували¹⁶.

Бюджетна комісія, котра розглядала справу фінансування українського театру, виділила 3000 ринських золотих із 4000 запропонованих Лаврівським¹⁷. Внесок про ліквідацію церковного патронату передали на розгляд адміністративній комісії. Програму порозуміння мала розглядати спеціально створена для цього структура. Її сформовано Крайовим відділом ще у березні 1870 р. Комісія містила у своєму складі таких діячів "Просвіти" як учитель Львівської гімназії ім. Франца Йосифа А. Вахнянин (представляв угруповання народовців), директор Львівської академічної гімназії В. Ільницький, професор згаданої гімназії І. Шараневич, урядник К. Сушкевич, заступником голови став Ю. Лаврівський. Останній також очолював політично-адміністративну підкомісію. Наприкінці червня 1870 р. українці розпочали бойкотування засідань уговоної комісії¹⁸. Проте, цьому передувало 21 травня 1870 р. розпуск Сейму незадоволеним "резольційними" дебатами цісарем.

Закріплення офіційного статусу української мови завдяки ухвалам про її функціонування в галузі адміністрування й судівництва та у Львівському університеті, зменшення чисельності антипатиків українців на ґрунті заперечення їх ідентичності серед поляків було величезним досягненням. Проте, проваджувана Лаврівським політика, за яку довелось платити немалою ціною, не дала очікуваного результату.

Перегрупування сил в українському політичному таборі, що стало одним із наслідків “політичної угоди”, сприяло реанімуванню 1870 р. Головної Руської Ради під назвою Руської Ради. Ю. Лаврівський через створену структуру намагався чинити вплив на москвофілів. Але в організації, яка була спільною ідеєю двох українських політичних рухів провід захопили москвофіли. 7 вересня 1870 р. загальні збори Руської Ради вирішили виключити із організації 7 народовців, після чого із неї вийшов Ю. Лаврівський та прихильники проукраїнського утворення. Руська Рада повністю опинилась в руках у москвофілів та сконцентрувала керівництво виборчою кампанією. Народовці усунулись від виборчих змагань, а їх львівські провідники (А. Вахнянин, В. Ільницький, Ю. Лаврівський, О. Партицький – всі діячі “Просвіти”) увійшли до складу польського виборчого комітету “Виборців столичного міста Львова”. Українцям вдалось зберегти чисельність свого сеймового представництва непорушним, перевагу в “Руському клубі” отримало духовенство – 19 мандатів¹⁹.

Результати виборів до Сейму на період 1870-1876 рр. показали, що з 37 українських послів 7 осіб (19%) були діячами “Просвіти”. З них у категорії вірилістів обрані – єпископ перемишльський І. Ступницький (віце-маршалок з 1873 р.), від третьої курії – Ю. Лаврівський (віце-маршалок, член Крайового відділу до 1873 р.), від четвертої курії – О. Заклинський, С. Качала, М. Кашевко, В. Коцко, І. Пелех. У Райхсраті інтереси українського народу представляв член “Просвіти” М. Кашевко²⁰.

Друга сесія третьої каденції у період від 14 вересня до 17 жовтня 1871 р. засвідчила, що більшість українських послів вже не підтримувала Ю. Лаврівського і готова повернутися до тактики тотальної опозиції²¹. Авторитет посла почав падати. Однак, він встиг зробити внески про українізацію Львівської академічної гімназії (мала стати першим українським закладом) та постійну державну субвенцію “Просвіти”, які було прийнято.

Ю. Лаврівський став членом “Просвіти” ще 1870 р., невдовзі по чому у травні того ж року прийняв на себе головування організацією, знайомство

з якою відбулось під час порушення питання допомоги Сеймом товариству. Вибір був у інтересах обох сторін – і Лаврівського, і “Просвіти”. “Товариству для досягнення своїх високо-патріотичних цілей дуже були на руку значні впливи Лаврівського, а Лаврівський знов, стаючи на чолі єдиного на той час товариства народовців бачив в тому виразне піднесення своєї поваги яко політика”²², – зауважував діяч “Просвіти” І. Белей.

Керівник організації сприяв прояву у неї чіткіше вираженого політичного забарвлення. Це було пов’язано з “угодовою акцією” Ю. Лаврівського. Проте, “Просвіта”, як відзначав її член, щоправда пізнішого покоління, С. Перський, відмежовувалась від політики свого голови²³. І. Белей, ніби уточнюючи цю думку, пояснює, що товариство, прослідковуючи як щиро Ю. Лаврівський займався його справами та дбав про піднесення організації, зі свого боку підтримувало його як народовця і як політика до тієї міри, де політика Лаврівського сходилася з поглядами та переконаннями народовців у цілому, коли ж він переступав ту межу “Просвіта” виступала проти нього²⁴. Об’єктивно сталося так, що за головування Ю. Лаврівського не лише уявлення про її керівника формували суб’єктивну думку про організацію, а й “Просвіта активно почала виявляти свою позицію щодо подій політичного життя.

За часів Ю. Лаврівського товариство заявляло про свою позицію у формі звернень до урядових та представницьких структур, виявленням активної громадянської позиції у суспільно-політичному житті. Так, у грудні 1870 р. – січні 1871 р. “Просвіта” як представниця українського національного руху зі сторони народовців всупереч волі окремих представників Виділу за підтримки свого голови брала участь у справі зніційованій митрополитом Й. Сембратовичем з метою примирення москвофілів та народовців. Товариство оприлюднило лист, в якому визначались умови примирення з москвофілами, однак ті на контакт не пішли²⁵.

У березні 1871 р. Виділ товариства ухвалив подати до Крайового відділу Сейму меморіал з клопотанням про те, щоб угода між обома народами в Галичині, запроєктована Ю. Лаврівським, була якнайшвидше переведена на основи рівноправності (автор А. Вахнянин взяв до уваги потребу рівних умов у шкільництві)²⁶. Членом товариства А. Федоровичем передано петицію до згаданої виконавчої структури про рішення внести в Сеймі проект Ю. Лаврівського і 30 українських послів з питання урівняння української мови в школах, безоплатне навчання української мови та письма²⁷.

У травні того ж року товариство оформило подані Ю. Лаврівським ідеї у формі клопотань і відправило їх до Міністерства освіти. Це були такі петиції: 1) про утворення для Галичини інспектури народних шкіл для власне українських повітів та очолювання її особою з українського народу, званою в нашій літературі (прийнято Сеймом²⁸); 2) про надання доручення інспекторам, щоб дбали про рівноправність обох народів у школах; 3) про виконання міністерського розпорядження стосовно двомовності у чотирьох учительських семінаріях, оскільки там панувала польська мова (підготував О. Огоновський)²⁹.

Четверті загальні збори “Просвіти” 30 липня 1872 р. повідомляли про подання петиції Крайовому відділу щодо запровадження викладовою української мови у п'ятому класі української гімназії у Львові (уклав В. Ільницький) та до згаданого міністерства про заснування кафедри української історії у Львівському університеті³⁰. Т. Ревакович відзначав як заслугу Ю. Лаврівського, що той добився у Міністерства освіти та Галицького сейму коштів, на які почалось видавництво майже всіх українських підручників для гімназій, що позитивно відбилося на розвитку українського слова³¹.

Український історик І. Чорновол відзначав, що шляхом компромісу з поляками Ю. Лаврівський намірявся домогтися у польських політиків певних поступок, але як і тодішній провід народовців посол покладав основні надії на просвітянську [вжито в плані культурницької – О. М.] діяльність³². Проте, інші вимоги ще були не на часі: до них не був готовим ні провід, ні народ, оскільки не маючи українських шкіл та підручників, достатньої кількості підготовлених українських кадрів, і, врешті, політичного досвіду, українські послі реально на більше претендувати не могли. Тодішні провідники намагались зробити хоча б найменше для нашого народу, чого він був позбавлений довгі роки. З огляду ситуації, що склалась, і важкості у отриманні таких здобутків це було великою справою. Засудження народом Ю. Лаврівського і запропонованої ним “угодової акції” з поляками швидше мотивувалось ставленням до їх панування у Галичині. Укладання угоди, на думку політика, було єдиною спробою задовольнити права українського народу, відмежовуючись від москвофілів та викоринити цей рух як явище, пропонуючи на противагу йому українську ідентичність, заперечувану москвофілами, що без більшості голосів у Сеймі було неможливим. Водночас це було спробою не маючи практики заявити про себе та народ у “високій політиці” і здобути певний політичний досвід. Відповідно до поставленої мети “угодова акція” була поступом у ситуації, що склалась.

По смерті Ю. Лаврівського у травні 1873 р. керівництво "Просвітою" було покладено на В. Федоровича, який виконував обов'язки чотири роки. За його головування перевага в діяльності товариства віддавалась освітній праці серед народу, у зв'язку з чим новий керівник у першій промові перед загальними зборами наголошував: "Із становища політичного велику важливість просвіти оцінимо легко, пам'ятаючи ..., що лише просвічений чоловік може бути фактором політичним. Чоловік непросвічений в математиці політичній не є одиницею, а нулею, котру лиш до якогось числа дописують. Тільки бо авторів на сцені політичній, кільки просвічених"³³. 1877р. полишивши обов'язки голови "Просвіти" В. Федорович в якості посла до австрійського парламенту у 1879-1882 рр. став обстоювати інтереси народу у найвищій представницькій структурі.

У Галицькому сеймі скликання 1877-1882 рр. з 16 репрезентантів "Руського клубу" 5 осіб (31%) були діячами "Просвіти". Від вірилістів – єпископ перемишльський І. Ступницький, від четвертої курії – С. Качала, П. Мандичевський, К. Охримович, Л. Рожанковський³⁴. Відсоток членів товариства порівняно з попередніми скликаннями помітно зріс, однак, зменшилась практично вдвічі і чисельність української репрезентації. У зазначену каденцію функціонування урядової структури відзначалось пасивністю. Суспільство готувалось до перегруповання сил, альтернативою якого була угода з москвофілами, оскільки народівці ще не могли покладатись тільки на себе.

Пошуки русофілами та народовцями форм співпраці на зламі 1870-80-х рр. призвели до консолідації двох політичних рухів. Народівці потребували опори в середовищі духовенства, москвофіли – припливу молодих сил. Крах українсько-польської угоди на умовах рівноправ'я та поширення соціалістичних (радикальних) ідей сприяли зближенню українофілів, які опинились перед загрозою розчинення між русофілами та радикалами, не будучи ще самостійними у політиці з москвофілами. Союз двох українських політичних рухів на ґрунті протистояння колонізаційним тенденціям дав змогу отримати народовцям місце на політичній арені, а москвофілам зберегти його. Крім того, українофіли взяли на себе ініціативу у сеймових змаганнях, інтерес до яких почали втрачати русофіли.

1883 р. ідучи на вибори в об'єднанні з москвофілами народівці вперше отримали перевагу в "Руському клубі" Галицького сейму завдяки судовому процесу над провідниками москвофілства, під час якого

з'ясувалась співпраця перших з Міністерством внутрішніх справ Російської імперії.

У суспільстві поруч з визріванням антипольських настроїв продовжували жевріти ідеї, спрямовані на цілковитий розрив з москвофілами. Їх натхненником був лідер народовців, член Львівської "Просвіти" В. Барвінський. Його задумом був проект передвиборчого блоку народовців і польських демократів 1883 р.³⁵. Задуманому не вдалось реалізуватись, оскільки ініціатор проекту помер.

У період 1883-1889 рр. у Сеймі з 11 українських репрезентантів лише 6 були діячами "Просвіти" (55%), з них категорію вірилістів представляли єпископ перемишльський І. Ступницький та єпископ станіславський Ю. Пелеш (з 1885 р.), четверту курію С. Качала, М. Кашевко, К. Охримович, Ю. Романчук³⁶. Процентне відношення членів "Просвіти", як і у попередню каденцію зросло, але чисельність "Руського клубу" помітно зменшилась. Під час п'ятої каденції (1883-1889 рр.) клуб очолював С. Качала (помер 1888 р.). С. Качала, крім того, що був одним із засновників "Просвіти" у своїх поглядах був послідовником Ю. Лаврівського.

У період 1883-1889 рр. найбільш важливими проблемами, які розглядались, було українське шкільництво та вживання української мови. Так, Ю. Романчуком на розгляд Сейму запропоновані питання про заснування українських гімназій і учительських семінарій³⁷, про реформу системи початкової і середньої освіти, про зміну регламенту через зобов'язання маршалка промовляти під час відкриття та закриття сеймових засідань українською мовою.

За пропозицією посла суть реформи системи початкової і середньої освіти полягала у тому, що у місцевості, де національна меншина складала не менше 25% або 3 тис. супроти 12 тис. і було кілька початкових шкіл або паралельні класи, в одній зі шкіл або паралельках впроваджувалась мова національної меншини, а в паралельках середніх шкіл за бажанням батьків 25 дітей – друга крайова мова, відбувалась відповідна зміна шкільного статуту³⁸. Перепони покликали Ю. Романчука змінити пропозиції і вимагати окремої гімназії в Перемишлі і паралельок у Коломиї, Станіславові, Тернополі. Однак, їх не підтримано³⁹. Відмова мотивувалась урядом дидактичними міркуваннями, пов'язаними з раптовим переорієнтуванням учнів з однієї мови на іншу. На черговій сесії сейму – 9 грудня 1886 р. посол поновив внесок про українську гімназію в Перемишлі⁴⁰. 1887 р. петицію про заснування української

гімназії в Перемишлі та української учительської семінарії в Перемишлі внесла і Львівська "Просвіта"⁴¹.

Міністр освіти 1887 р. схвалив постанову сейму про українські паралельки в Перемишлі, де у 1888-1889 навчальному році з'явився перший клас з українською мовою навчання. Згодом щороку прибував новий клас, а 1895 р. з ініціативи О. Барвінського сейм ухвалив рішення про утворення з українських паралельних класів Перемишльської гімназії окремої установи⁴².

На постанову Крайової шкільної ради від 1 травня 1884 р. про заснування у Львові початкової школи з українською мовою навчання 8 липня 1886 р. міська рада ухвалила рішення про відкриття у Львові окремої змішаної початкової школи з українською мовою навчання. Так з'явилась народна школа ім. М. Шашкевича, появу якої прискорив А. Вахнянин. Перша міська початкова школа в Галичині з українською мовою навчання відкрита 1877-1878 рр. у Львівській учительській семінарії⁴³.

Досягненнями української репрезентації каденції 1883-1889 рр. крім сеймової ухвали про відкриття паралельних класів з українською мовою навчання в гімназії Перемишля було здобуття мандату до Крайового відділу. Крім того, завдяки внеску Ю. Романчука про звернення під час відкриття та закриття сеймових засідань українською мовою, недивлячись на те, що його не було затверджено, оголошуючи про відкладення шостої сесії маршалок звернувся до українців їх рідною мовою⁴⁴.

1885 р. діячі "Просвіти" виступили організаторами політичного органу народовців – "Народної Ради". Це переклало пласт питань, які за Ю. Лаврівського підносила "Просвіта", на засновану організацію. С. Перський підкреслює, що "Просвіту" втягати в політичну боротьбу було небезпечно⁴⁵. Однак, діячі товариства від участі в політичному житті не самоусунулись. Навпаки, через створену структуру вони отримали змогу цілеспрямованіше обстоювати інтереси народу та, врешті, стали готовими реалізувати себе у "високій політиці" – займатись професійною політичною діяльністю. Засновниками Народної Ради були І. Борискевич, С. Качала. Секретарем обрано К. Левицького, головою Олександра Огоновського⁴⁶.

Чисельна перевага над москвофілами та активне включення в політичне життя спонукали народовців до бажання усамостійнитись від москвофілів під час виборів 1889 р. Крім того, виникали тенденції щодо чергового порозуміння з поляками, які втілились у 1890-1894 рр. у вигляді

політики “нової ери”, що передусім передбачала розмежування з москвофілами.

Однак, передвиборчий комітет з москвофілами у народовців був спільним. Українофілам вдалося здобути 16 мандатів у 1889 р. “Руський клуб” мав можливість ставити внески самостійно, не вдаючись до підтримки польських послів, в структурі клубу народовці остаточно здобули перевагу⁴⁷.

У 1889-1895 рр. у Галицькому сеймі права українського народу з 20 українських репрезентантів обстоювали від діячів “Просвіти” 11 осіб (55%). З них у категорії вірилістів – єпископ перемишльський І. Ступницький та єпископ станіславський Ю. Пелеш, від четвертої курії – Й. Гурик, М. Кашевко, Т. Окуневський, К. Охримович, Л. Рожанковський, Ю. Романчук, Д. Савчак, 1894 р. дообрано Т. Федоровича та О. Барвінського⁴⁸. У 1889-1895 рр. головою “Руського клубу” був Ю. Романчук, який став одним із провідних політичних діячів, його заступником – Д. Савчак⁴⁹. У вересні 1893 р. послом до Державної Ради обрали А. Вахнянина⁵⁰.

У лавах українських репрезентантів викристалізувалось два напрямки: перший – на чолі з О. Барвінським, що прагнув до розмежування з москвофілами, та другий – на чолі з О. Романчуком, що схилявся до співпраці з ними у майбутньому. У справу втрутився галицький намісник К. Бадені, який погодився підтримати вимоги народовців: двомовність усіх учительських семінарій, відкриття ще однієї гімназії у Східній Галичині, кафедри історії України у Львівському університеті, забезпечення українській мові рівноправності, відповідну репрезентацію в законодавчих структурах, наявність представника народовства у Міністерстві освіти, повернення урядників, які отримали призначення в етнічні польські терени, що сприяло їх асиміляції, в українські землі⁵¹.

1 листопада 1890 р. Народну Раду було уповноважено на продовження контактів з урядом у справі відмови співпраці з москвофілами⁵².

Близько 1890 року керівники народовців розірвали блок з москвофілами, який створили в інтересах спільної боротьби з польським режимом, та заключили спільну угоду з урядом, заохочені обіцянкою суттєвих національних поступок, що в дійсності виявилось союзом з польською шляхтою, представляючою уряд для Галичини за ціну доволі незначних поступок в сфері національної культури⁵³.

24 листопада 1890 р. відбулася зустріч намісника з лідерами народовців, у якій з діячів "Просвіти" брали участь голова Народної Ради Олександр Огоновський, її секретар К. Левицький, О. Барвінський⁵⁴.

Виступ Ю. Романчука в Галицькому сеймі 25 листопада 1890 р започаткував спробу компромісу між народовецьким табором та крайовим урядом, що перебував в руках польської аристократії. Програма, висунута Ю. Романчуком, містила вимогу окремішності українського народу від польського та російського, дотримання вірності греко-католицькій вірі, австрійській державі та пануючій династії, вимогу "поміркованого" лібералізму, економічного піднесення селянства та міщанства, акцентувалась увага на потребі зміни діючої системи⁵⁵. Складалась парадоксальна ситуація: бажаючи зміни діючої системи народовці йшли на співпрацю з нею.

У ході каденції Ю. Романчук продовжував обстоювати свої освітні ініціативи. На розгляд сейму ним були внесені питання про відкриття української гімназії і учительських семінарій у східній частині Галичини, українських паралельних класів у Коломиї та Тернополі, розширення навчання українською мовою в учительських семінаріях, про порушення рівноправності русинів з поляками⁵⁶. Наслідки внесків виявились вже в період чергової угоди з поляками.

У 1890-х рр. найбільш гостро постало питання виборчої реформи. Внески українських сеймових послів (їх підписували русофіли та народовці) у каденції 1889-1895 рр. головним чином пропонували розширення числа залучених до голосування в курії громад та запровадження там прямих виборів⁵⁷.

Вже 29 листопада 1890 р. дали про себе знати наслідки внесень Ю. Романчука. Сеймом було ухвалено питання розширення навчання української мови в учительських семінаріях. Однак, у ньому пункту про нові українські гімназії не було⁵⁸. Наприкінці грудня 1890 р. чергові збори Народної ради повністю підтримали політику Ю. Романчука⁵⁹. Це був розрив з москвофілами вперше і назавжди. Народовці спробували перенести важіль власних змагань до Райхсрату (наступного року туди обрано О. Барвінського, Ю. Романчука). 1891 р. сейм не скликався, характер основних вимог (особливо в плані політичних прав) українців перевищував правовий статус Галицької автономії⁶⁰.

3 березня 1892 р. на сесії Сейму Д. Савчак поставив внесок про українські гімназії в Чорткові, Бучачі, Коломиї. 30 березня схвалено пропозицію про відкриття українського класу в Коломийській гімназії.

Ще 15 жовтня 1888 р. Сейм ухвалив рішення про заснування гімназії у Бучачі без зазначення мови навчання. Наслідком політики “нової ери” було відкриття української гімназії в Коломиї⁶¹.

Восени 1892 р. москвофіли вийшли зі складу “Руського клубу”. З діячів “Просвіти” крім Ю. Романчука у ньому залишились Й. Гурик, Т. Окуневський, К. Охримович, Д. Савчак.

У зміцнілому угрупованні народовців зросла потреба у збільшенні числа послів від четвертої курії. Їх вже не могли задовольнити поодинокі випадки прихильності влади, оскільки система так і залишалась дискримінаційною щодо українців. Проте, угруповування утримувалось від опозиції, передбачаючи таку перспективу, за що поклало відповідальність на польський табір і уряд. Частина народовців на чолі з Ю. Романчуком почала переорієнтовуватись на зірвання угоди з поляками. Чимало з них (передовсім Ю. Романчук) не могли позбутись симпатій до нещодавнього ідеалу – союзу з москвофілами⁶². Остаточо розвіяла ілюзії потреба нагальної виборчої реформи. 10 січня 1894 р. на черговій сесії Ю. Романчук поставив внесок про виборчу реформу, адресований виборчій комісії він був провалений.

16 лютого 1894 р. К. Бадені підтвердив, що умов угоди не було, а лише усна домовленість, що народовці розцінили як привід до розриву. Це тлумачилось як кінець угодової акції. Але, на думку І. Чорновола, вона завершилась травневими зборами. 1894 р. Народної ради, на яких відбувся розкол на фракцію угодовців на чолі з О. Барвінським та опозиційну фракцію Ю. Романчука, що мала більшість⁶³.

Через те, що сторони не узгодили точних умов договору спроба компромісу від самого початку не мала чинності. Поляки були готові зробити незначні поступки українцям у галузі освіти і мовних прав. Але народовці очікували змін у політичній системі, а цього не сталося. Скоро українці відчули, що їх обманули, тоді як поляки були роздратовані невдячністю та браком терпіння у їхніх партнерів. До 1894 р. нова ера вичерпалася⁶⁴. Народовці, жертвуючи єдністю суспільства, очікували на ряд серйозних політичних та мовно-культурних поступок, а передусім – домагались зміни урядової системи стосовно галицьких українців, трактування їх як рівноправного, а не другорядного чинника⁶⁵. Вперше у результаті згаданої угоди польські послы не наважувались заперечити національну окремішність українців. Угода з польськими політиками засвідчила зрілість українських політиків і відмежування назавжди від москвофілів⁶⁶.

Після провалу політики "нової ери" у лавах народовців відбулось розмежування. Одна частина на чолі з Ю. Романчуком виступила проти проваджуваної політики, інше угруповування, очолене О. Барвінським, продовжувало підтримувати уряд: звело свою політику до культурницької сфери, відмовилось без згоди уряду від будь-яких політичних вимог, надаючи гучну назву "нового курсу" тому, що було вже давно повторюваним минулим.

А. Вахнянин, підтримуючи О. Барвінського, пішов на контакт та коаліцію з польським колом. Через це Ю. Романчук як голова українського репрезентації у парламенті 5 квітня 1894 р. поставив вимогу створення двох українських клубів у Державній Раді. Тому О. Барвінський уконституював новий клуб, секретарем якого став А. Вахнянин⁶⁷. У відповідь на це 13 квітня українська молодь міста Львова у кількості 70 осіб, серед яких були діячі "Просвіти" Л. Цегельський, М. Кордуба, Ф. Колесса заявила, що не підтримує діяльність А. Вахнянина в австрійському парламенті, оскільки його позиція не гідна представника українського народу, бо він принизив своїми виступами в очах інших народів честь і гідність українців⁶⁸. У свою чергу Ю. Романчук залучившись підтримкою Є. Олесницького та більшості "Народної Ради" у травні 1894 р. виступив проти "нової ери"⁶⁹.

1895 р. вперше кожне українське політичне угруповання проводило виборчу кампанію самостійно. У каденції 1895-1901 рр. до сейму з 15 українських репрезентантів не увійшло жодного москвофіла, зате було обрано 9 діячів "Просвіти", що складало 60%. У категорії вірилістів були представлені митрополит А. Шептицький, єпископ перемишльський Ю. Пелеш, від четвертої курії – О. Барвінський, А. Вахнянин, Т. Заячківський, Т. Окуневський, К. Охримович, Д. Савчак, Є. Олесницький (дообраний 1901 р.)⁷⁰. Українське представництво складалось переважно із послів угодового напрямку, що негативно позначилось на реформуванні виборчої системи. Т. Окуневський з членів "Просвіти" був єдиним опозиціонером. "Руський клуб" складався лише з прихильників О. Барвінського. Тому Т. Окуневський, належний до радикалів, змушений був створити свою фракцію. У "Клубі руських послів сеймових" діячі "Просвіти" взяли участь після його організації 27 грудня 1897 р. Т. Заячківський та О. Барвінський стали заступниками голови, А. Вахнянин – секретарем⁷¹. Ю. Романчук не потрапив до сейму, але був обраний послом до Державної Ради. Вишкіл у Галицькому сеймі дав змогу йому та його прихильникам послідовно обстоювати політичні права

українського народу у цьому поважному органі. Натомість велика кількість діячів “Просвіти” у сеймі серед прихильників урядової політики свідчила про те, що вони уникали кардинальних перетворень суспільно-політичної сфери. Це зумовлювалось тим, що поглинуті культурництвом, вони не були готовими здійснювати радикальні політичні перетворення, членам “Просвіти” бракувало досвіду політичної діяльності. Стосовно окремих із них приймалися санкції координаційними органами. Так, 12 жовтня 1896 р. Виділ Народної Ради одногolosно прийняв рішення про виключення А. Вахнянина із товариства через проваджувану ним політику “нового курсу”, спрямовану на підтримку уряду та поляків, а не на поліпшення становища пригніченого українського народу⁷².

Прихильники О. Барвінського та Т. Окуневський у Сеймі продовжували обстоювати проблеми українського шкільництва. На засіданнях обговорювались такі питання: про обов’язкове вивчення обох крайових мов у чотирьох перших класах гімназій та поступове поширення цієї системи на вищі класи (внесок О. Барвінського ухвалено), про закладення чоловічих учительських семінарій у Городенці, Заліщиках, Чорткові і жіночої з українською мовою викладання в Коломиї (внесок Т. Окуневського без надії на схвалення), про заснування в м. Заложці Бродівського повіту килимарської школи (внесок О. Барвінського), про заснування нової школи в Городенці (внесок Т. Окуневського схвалено), про заснування реальних шкіл у Чорткові і Кросно й водночас закладення у Чорткові українських паралельних класів (поправка Д. Савчака до внеску А. Голуховського та С. Рудроффа завалена), про необхідність шкільної статистики на предмет національності (внесок Т. Окуневського завалено), про ігнорування потреб українського шкільництва (інтерпеляція Т. Окуневського залишилась без відповіді), про український університет у Львові (внесок Є. Олесницького адресовано шкільній комісії), про окрему українську секцію в Крайовій шкільній Раді (внесок Т. Окуневського адресовано освітній комісії без надії на підтримку), про утворення української гімназії у Станіславові (внесок А. Вахнянина безнадійно застряг в шкільній комісії), про українську гімназію в Тернополі (внесок О. Барвінського доповнював А. Вахнянина про гімназію у Станіславові)⁷³. Крім того, порушувались економічні та соціальні питання. Так, зокрема, розглядалось питання еміграції (автор внеску А. Вахнянин, обрано еміграційну комісію)⁷⁴. Однак, досягнення українських угодівців були невеликі. Крім відокремлення українських паралельних класів у Перемишлі в окрему гімназію, вони добились нової

української гімназії у Тернополі, відкриття якої відбулось 14 жовтня 1898 р. Це було надзвичайною малою платою уряду за його підтримку.

1897 р. А. Вахнянин був обраний до Державної Ради, у якій входив до землеробської комісії та разом із Т. Окуневським до легітимацийної⁷⁵. До того ж А. Вахнянин продовжував свою посольську діяльність у Галицькому сеймі, де входив до адміністративної, адресної та крайового господарства комісій⁷⁶. 5 січня 1898 р. він вніс на розгляд Галицького сейму законопроект про урівняння адміністративного статусу польської та української мов⁷⁷, який знаменував зміну політичного курсу. Трохи згодом 1901 р. позбавлені підтримки поляків представники "Руського клубу" здійснили організоване покладання мандатів⁷⁸.

У Державній Раді українські представники продовжували активне парламентське життя. Так, 1901 р. Ю. Романчук зробив внесення про утворення української секції Львівської крайової шкільної ради та про заснування українського університету у Львові⁷⁹. 1906 р. Ю. Романчук та Д. Гладилевич подали пропозицію у справі беззаконь під час останніх виборів до Галицького сейму, вимагаючи делегувати в Галичину комісію з членів уряду іншого краю для розслідування⁸⁰.

У ХХ ст. у політичному житті відбулись значні зміни. Вага політичних змагань українського народу підавстрійської України була перенесена з Галицького сейму до Державної Ради. Крім того, діячі "Просвіти" вже гуртувались відповідно до партійної орієнтації. Важливим моментом було те, що політичний провід утримували постаті, які пройшли вишкіл у репрезентації як Галицького сейму, так і Державній Раді (Ю. Романчук, Є. Олесницький, К. Левицький).

Револьюційні події 1905 р. у Російській імперії сприяли скликанню Державної Думи, яка у своєму першому та другому складі мала Українську парламентську громаду. До першої думської громади з діячів "Просвіти" були обрані І. Шраг, В. Шемет, М. Біляшівський, А. Вязлов. Особливість, на відміну від західноукраїнських земель, полягала в тому, що згадані особи спочатку стала представниками української парламентської громади, а потім членами "Просвіти".

У підросійській Україні була більш поширеною форма колективної участі у політичному житті (тобто, цілісного товариства, а не поодиноких осіб) шляхом подання телеграм, звернень, заяв до представницького органу, в яких крім побажань зробити український народ самостійним розпорядчиком на українській землі, допомогти здобути йому землю та волю (1906 р. Катеринославська "Просвіта"⁸¹) та привітань (1907 р.

Чернігівське товариство⁸²) містились цілком конкретні вимоги порушити у Думі питання про українську школу (квітень 1907 р., Київська “Просвіта” – Українська думська громада Другої думи підготувала законопроект та механізм його втілення⁸³), звернення до уряду через заборону попечителя київської округи викладати українську мову та літературу, незважаючи на дозвіл Міністерства народної освіти (травень 1907 р., Подільське товариство⁸⁴), розроблення меморіалу до Третьої думи з вимогою запровадити українську мову в народних школах (1908 р., Київська “Просвіта”⁸⁵). Питання носили суто культурницький характер, але при тогочасній політичній ситуації вони ставали у ранг політичних.

Форма колективної участі організацій у політичному житті зумовлювалась надзвичайно малим репрезентуванням членів “Просвіти” в Українських думських громадах, а також надзвичайно коротким періодом дозволеного представництва.

За своїм складом українські фракції в обох Думах, як і репрезентації Галицького сейму, поповнювались переважно за рахунок селянських курій, були малочисельними. Це не виключало можливості обрання прогресивних кіл суспільства, однак, обмежувало їх входження до парламенту. При цьому українська репрезентація (особливо це стосувалось південно-західної України) була в інтелектуальній перевазі з-поміж подібних у інших народів. Так, зокрема, у Галицькому сеймі лише серед діячів “Просвіти” у період 1868-1901 рр. нараховувалось 16 представників духовенства, 11 юристів, 9 педагогів, 5 урядовців (переважно судових структур).

У той час коли, в Австро-Угорщині у результаті копійної праці українськими парламентарями були порушені, а урядом, хоч частково задоволені окремі вимоги, у Російській імперії представники Української парламентської фракції Державних Дум обох скликань змогли лише голосно заявити про себе та права українського народу. Українські парламентські громади Державних Дум порушували проблеми, які стосувались як політичних, так і культурно-освітніх прав українського народу. Це були питання автономії України, місцевого самоврядування, вживання української мови в суді та церкві, створення кафедр української мови, літератури, історії в університетах, введення української мови в учительських гімназіях.

У Російській імперії в результаті розпуску Другої Державної Думи 3 червня 1907 р. та оголошення нового закону про вибори до третього за скликанням представницького органу 80% населення позбавлялось

вибочих прав. Внаслідок цього державного перевороту український народ не мав вже української фракції та можливості обстоювати свої елементарні культурні права. У той час наступного дня – 4 червня 1907 р. у Австро-Угорській монархії цісар скликав Державну Раду, у якій чисельність діячів “Просвіти” помітно збільшилась. Вони до того ж представляли дві партійні спрямованості – націонал-демократичну та радикальну. У згаданому скликанні українським послам вистачило здорового глузду, щоб об’єднатись незалежно від партійного спрямування в один “Руський клуб” під керівництвом Ю. Романчука (з червня 1910 р. — голова К. Левицький у зв’язку з виконанням обов’язків віце-президента Ю. Романчуком у президії Палати послів). Натомість – у Державних Думах обох скликань в Українських парламентських громадах замість об’єднання відбувалось розблокування українських сил відповідно до партійної спрямованості.

Так, 1907 р. у Державну Раду з діячів “Просвіти” обрали Ю. Романчука, Є. Олесницького, К. Левицького, Т. Окуневського, О. Колессу, Т. Войнаровського, В. Охримовича (у квітні 1908 р. зрікся мандата, обраний радикал В. Стефанік), Є. Левицького як націонал-демократів, К. Трильовського як радикала⁸⁶. Чисельність українських представників (у тому числі членів “Просвіти”) було наслідком роботи австрійського парламенту попереднього скликання, що 26 січня 1907 р. прийняв новий виборчий закон, відповідно до якого вибори мали відбуватись на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного голосування.

У червні 1907 р. обрані до парламенту діячі “Просвіти” підписались під заявою про державно-правове становище українського народу Галичини та Буковини, в якій йшлося про те, що українська нація ніколи не зрікалась самостійності, вимагалось повернути національні та політичні права⁸⁷. Крім того, 1907 р. у Державній Раді ставились вимоги: про необхідність ліквідації куріальної системи на сеймових виборах, доступність сейму для широких мас народу, загальне голосування у виборах до сейму (Ю. Романчук); національної автономії в Галичині та Буковині (К. Левицький)⁸⁸; поділу Шкільної крайової Ради у Львові на дві секції – польську та українську, утворення українського університету (О. Колесса)⁸⁹; робились внесення про державну допомогу рільникам, що зазнали великих втрат внаслідок браку паші та зараження худоби (Є. Олесницький), про необхідність заснування українського університету у Львові (Є. Олесницький, А. Шептицький)⁹⁰. Жодна з пропозицій не була задоволена, їх втілення розтягнулось на довгі роки.

У лютому 1908 р. на основі куріального представництва було обрано новий склад Галицького сейму. З діячів “Просвіти” туди увійшли І. Кивелюк, К. Левицький, І. Макух, Є. Олесницький, які склали Український клуб (голова – Є. Олесницький, заступники – К. Левицький, І. Макух; з 1910 р. після складання сеймового мандату керівництво сеймовим клубом перейшло до К. Левицького)⁹¹. Заступником крайового маршалка призначили митрополита А. Шептицького. Чисельність членів “Просвіти” значно зменшилась за рахунок репрезентування ними інтересів українського народу на вищому рівні – у Державній Раді, де вони займали значні політичні позиції. Окремі з названих послів мали подвійне представництво.

В обраному сеймі 1908 р. згадані члени “Просвіти” зробили низку внесків, зокрема: у справі виборчої сеймової реформи (Є. Олесницький), викладової мови у середніх школах та заснування українських гімназій у Яворові та Рогатині (К. Левицький)⁹², зміни системи двотипових народних шкіл (І. Макух), про заложення української гімназії у Самборі (І. Кивелюк)⁹³. Проблема виборчої реформи ставала нагальною, у зв’язку з чим послі постійно порушували її в дебатах, виступах, заявах, петиціях. Однак, розгляд питання постійно затягувався. Вже у листопаді 1908 р. Ю. Романчук, наголошуючи на тому, що українські послі не мають довіри до уряду через невирішеність національних питань, заявив, що це змушує їх притримуватись “політики вільної руки”⁹⁴. Тактика обструкції супроводжувала несприйнятні для українських репрезентацій дії у Сеймі та австрійському парламенті.

1909 р. був знаменним у Галицькому сеймі внесенням питань про усунення двомовності з учительських семінарій, переслідування сезонних робітників (І. Макух)⁹⁵, вимоги звіту комісії з виборчої реформи з проектом звіту про сеймову виборчу реформу (Є. Олесницький); заявою про усунення з розгляду сейму всіх пропозицій, які не подані українською мовою (Є. Олесницький)⁹⁶.

26 грудня 1910 р. звітуючи про діяльність послів за 1910 р. на з’їзді національно-демократичного стронництва К. Левицький повідомив, що наслідком обструкції українських послів в Галицькому сеймі було припинення розширення крайової автономії, утравкізації середніх шкіл, заснування Ради крайової культури, отримання рільничої допомоги, усунення негативних засад виборчої реформи до Галицького сейму, підвищення державної допомоги на культурні цілі⁹⁷. Це було результатом боротьби 12 послів на три фронти: проти Кола польського, більшості та уряду.

У Державній Раді 1909 р. українські послы винесли на розгляд такі питання: про заснування самостійного українського університету (О. Колесса)⁹⁸, про створення міністерств для Галичини (Є. Левицький) з введенням українського представника (Є. Олесницький)⁹⁹, про видання розпорядження уряду стосовно мовної рівноправності у галицьких судах та відповідності у забезпеченні кадрами та веденні діловодства (К. Левицький)¹⁰⁰, про розподіл Галицької ради шкільної краювої (О. Колесса¹⁰¹, Т. Окуневський¹⁰²). Значним досягненням українського представництва стало ухвалення Палатою послів рішення про збільшення кількості віце-президентів з 5 до 7, відтоді український народ мав свого представника в президії австрійського парламенту.

1910 р. у Державній Раді розглядались такі питання, порушені діячами "Просвіти": зменшення військової служби до двох років, реформи військової карної процедури, вживання української мови у війську (Ю. Романчук), відокремлення Східної Галичини, визнання національної автономії на українській території, поділу адміністративних установ на національні самоуправні організми (К. Левицький¹⁰³), утворення українського університету (А. Шептицький)¹⁰⁴; було подано програмний маніфест за підтримки всієї парламентської репрезентації, що порушив вимогу територіальної автономії Галичини та Буковини, поділу влади в обох краях¹⁰⁵.

1910 р. став для українських земель у складі двох імперій роком реакції: у Австро-Угорщині українські потреби ігнорувались, у Російській імперії – придушувались (у тому числі закривались "Просвіти"). Питання, які порушувались у парламентських структурах вирішені не були, надалі їх довелося обстоювати з більшою інтенсивністю, але це вже здійснював новий склад обраної у червні 1911 р. Державної Ради. З діячів "Просвіти" туди увійшли: С. Голубович, О. Колесса, Є. Левицький, К. Левицький, Т. Окуневський, Є. Олесницький, Ю. Романчук – націонал-демократи, радикали – Л. Бачинський, В. Стефаник, К. Трильовський. Від Буковини обрали М. Василька, С. Смаль-Стоцького¹⁰⁶. Всі три групи – національно-демократична, радикальна, буковинська утворили Український парламентський союз, метою якого було спільне ведення парламентської акції у справах, які Союз визнавав засадничими. Головою Союзу став К. Левицький (з 1913р. – Є. Олесницький), заступниками – М. Василько, Т. Окуневський, М. Лагодинський¹⁰⁷. 1913 р. Український парламетський клуб розпався через опозицію К. Трильовського, однак, у питаннях тактики та підтримки виборчої реформи сторони знаходили порозуміння.

Базовими проблемами, які обстоювали українські парламентарі були питання виборчої реформи та українського університету у Львові (припинено справу 1913 р.). Узгодженню дій допомагала поєднання більшістю послів представництва у сеймі та австрійському парламенті. Так, відповідно до результатів виборів 1913 р. з діячів “Просвіти” до сейму обрали національних демократів – В. Бачинського С. Голубовича, Р. Залозецького, І. Кивелюка, К. Левицького, Т. Окуневського, Л. Цегельського, радикалів – І. Макуха, К. Трильовського¹⁰⁸. Український сеймовий клуб очолив К. Левицький, заступником голови став І. Макух¹⁰⁹.

14 лютого 1914 р. ухвалено новий виборчий закон до Галицького сейму. За ним зберігалась куріальна система і запроваджувався національний ключ при виборах, українцям гарантувалось 27,2% сеймових мандатів, “виборча географія” змінювалася у напрямку створення однонаціональних округів¹¹⁰. 12 липня 1914 р. виборча сеймова реформа була санкціонована цісарем, після чого настав розпуск Галицького сейму та розписання нових сеймових виборів, що мали відбутись з 7 жовтня до 6 листопада 1914 р.¹¹¹. Однак, у зв’язку з початком Першої світової війни не тільки не відбулись вибори, а й ніколи не був введений в дію виборчий закон. Так само затягнулось і відкриття українського університету.

Реалізація “Просвіти” як суб’єкта політичного життя на виділеному нами другому – стихійному рівні проявлялась в участі та організації віч, народних свят, маніфестацій. Вічевий рух у Галичині розпочався за головування в товаристві Омеляна Огоновського, у Надніпрянській Україні така форма вияву знайшла місце лише 1917 р. До літа 1884 р. віча відбувались у центрі Галичини – Львові, згодом поширились на територію всього регіону.

Започаткувала рух постанова Виділу Львівської “Просвіти” 1880 р. про святкування 100-літньої річниці скасування цісарем Йосифом II кріпацтва в Австрії. Член Виділу, редактор “Діла” В. Барвінський використав цю нагоду й скликав у Львові перше українське всенародне віче, що відбулось 30 листопада 1880 р. Метою зібрання було залучення народу до прилюдних нарад з метою привчання до самостійного політичного життя та вивчення громадської думки¹¹². Діячі “Просвіти” у організаційному комітеті віча були представлені В. Барвінським, К. Сушкевичем, А. Вахнянином. На зібранні розглядались організаційні, політичні, економічні, освітні питання. Є. Олесницький відзначаючи В. Барвінського як організатора віча, наголошував, що “епохальною

заслугою [того було – О. М.], що він перший поніс у нас політичну акцію у масу народа. Це перше всенародне віче було перовзором усіх дальших, воно започаткувало вічевий рух”¹¹³.

Наступне всенародне віче у Львові, присвячене ознайомленню з питаннями суспільно-політичного життя відбулось 29 червня 1883 р. Діячі “Просвіти” взяли у ньому найктивнішу участь: економічні питання висвітлював В. Нагірний, питання освіти – К. Устиянович, справи василіанської реформи – О. Авдиківський, політичні – А. Вахнянин¹¹⁴. Проблеми василіан, на монастирі яких посягав єзуїтський орден, розглядало віче у Львові 4 травня 1884 р. (виступали члени “Просвіти” Ю. Романчук, А. Вахнянин). Протест до уряду у Відень з заслуханого питання повезла депутація, представники якої всі були діячами “Просвіти” (Омельян Огоновський, М. Димет, В. Федорович, І. Шараневич)¹¹⁵. У регіоні віча поєднувались зі звітами послів (літо 1884 р. – Калуш, започатковано Ю. Романчуком, зібрання в Долині за участі Ю. Романчука, Олександра Огоновського, І. Франка)¹¹⁶. Питання економічного характеру, що розглядались на згаданих регіональних зібраннях прискорювали пробудження економічного життя та супроводжувались вимогами виборчої реформи, спочатку парламентської, а згодом сеймової. Тимчасове припинення віч 1885 р. стимулювало їх відновлення 1886 р. (Косів, Коломия, Станіславів). Найчастішим учасником їх був Ю. Романчук, брав участь і І. Белей¹¹⁷. Реферати, пропоновані на зібраннях, торкались переважно місцевих питань, особливим попитом користувались економічні.

Чергової активізації вічевий рух зазнав за головування Ю. Романчука (31 січня 1896 р. – 29 червня 1906 р.). Так, у травні 1898 р. Галичиною прокотилася хвиля віч, присвячених 50-літтю скасування панщини. 12 листопада 1905 р. у Львові відбулось віче, приурочене перебудові Росії та отриманню нею конституційних свобод¹¹⁸. Основним питанням, задоволення якого вимагали учасники зібрань було проведення виборчої реформи. Проте, оскільки голова “Просвіти” Ю. Романчук та його заступник К. Левицький змушені були віддатись політичній роботі, до товариства прийшов новий провід. Короткий час Львівську “Просвіту” очолював Є. Олесницький, однак, через керівництво українським посольським клубом у сеймі він не міг усі свої сили віддавати товариству. Тому невдовзі склав з себе обов’язки, які до найближчих надзвичайних зборів взяв на себе його заступник посол О. Колесса. У листопаді 1906 р. організація довірила головування П. Огоновському. Але і за незадіяного

у політиці голови у осередках Галичини настав застій у культурницькій праці, оскільки ті, хто вів перед у політичній роботі водночас керував “Просвітою” в регіонах. Позитивним фактором для діяльності організацій на місцях, прояву якого сприяла передвиборча агітація була поява в регіонах нових людей, з якими Головний Виділ співпрацював, залучаючи до освітньої праці¹¹⁹.

24 квітня 1910 р. відбулось велике віче українців Львова, на якому О. Колесса представив справу українського університету. Віче ухвалило переслати співчуття закордонним братам, залишеним на волю тодішнього режиму¹²⁰.

За часів головування у “Просвіті” сеймового посла, члена Крайового відділу І. Кивелюка (з 1 листопада 1910 р.) продовжували відбуватись віча з вимогами вибочої реформи та відкриття українського університету у Львові, які у 1912 р. набули масовості.

1913 р. у листопаді почалась вічева акція з вимогами національної автономії¹²¹.

Вічевий рух, започаткований діячами Львівської “Просвіти”, сприяв залученню народних мас до участі у політичному житті. Члени “Просвіти” отримували можливість поєднувати освічення народу з різних питань суспільно-політичного життя з обстоюванням його прав.

Ініціювання “Просвітою” національних свят в свою чергу дозволяло пробуджувати національну свідомість, відроджувати у пам’яті українського народу історичне минуле. Водночас це було формою участі у громадсько-політичному житті. Так, 1 листопада 1893 р. у Львові відбулось національне свято, пов’язане з перевезенням останків першого будителя галицької землі М. Шашкевича з Новолісок Лісовських на Личаківське кладовище у Львові¹²²; 1898 р. – національна маніфестація з нагоди 50-ліття ліквідації панщини та маніфестація з приводу відзначення 100-літніх роковин “Енеїди” І. Котляревського, що започаткувала відродження української літератури, а з нею української нації¹²³; у лютому 1911 р. Галичина та Буковина за ініціативою місцевих товариств відзначала 50-річчя смерті Т. Шевченка; 5-7 листопада 1911 р. у Підліссі та Львові відбулося свято 100-річчя з дня народження М. Шашкевича та 100-ліття відродження українського життя в Галичині; 1913 р. – ювілей 40-річної письменницької діяльності І. Франка; 1914р. – 100-літній ювілей з дня народження Т. Шевченка (Львівський крайовий комітет для святкування столітніх роковин уродження Т. Шевченка в Галичині уконтитулювався під проводом голови “Просвіти” І. Кивелюка¹²⁴). Діячі

“Просвіти” підросійської України не маючи змоги вільно брати участь у подібних акціях, були завжди задивлені у західноукраїнські землі. Вибух подібних стихійних рухів у них настав вже 1917 р.

На третьому рівні – участі у партійному житті, “Просвіта” у західноукраїнських землях проявила себе як організатор створення перших політичних партій, що почали обстоювати ідею української державності. Проте, така активність стала можливою лише у 1890-тих роках. У більш ранній період одразу по своєму утворенні вона представляла у своїх лавах політичний рух народовців, з якого у 1890-х рр. переважно з кіл молоді почали виокремлюватись діячі радикального спрямування. Проте, товариство завжди тримало статус неполітичної безпартійної організації. Це було пов’язано перш за все з позицією у суспільно-політичному житті. Представляючи у своїх лавах строкатий спектр партійних інтересів, товариство ніколи не зорієнтувало свою діяльність на конкретну партійну ідеологію, оскільки такий крок сприяв би зникненню самої “Просвіти” як явища і не дав би змоги розв’язувати поставлені завдання, спрямовані на задоволення прав всього народу. Особливо гостро така проблема поставала у організаціях, що діяли в українських землях Російської імперії. Це було зумовлено тим, що там партії з’явилися раніше, ніж змогли організаційно оформитись осередки “Просвіти”. Крім того, у підросійській Україні афішування членами товариства своєї партійної орієнтації у умовах діючого самодержавства сприяло ліквідації “Просвіти” у лавах якої така активність виникала. Тому товариства намагались не відступати від проголошених завдань, а їх члени приховували свою партійність, якщо така існувала, оскільки це могло сприяти ліквідації організації. Відповідно, відбувались зіткнення між прихильниками конкретного партійного спрямування та загальнонародних інтересів. Перемога завжди була за останніми. Проте, у зв’язку з цим виникали певні проблеми у баченні діяльності, особливо у новоутворених організацій. Так, на перших загальних зборах Київської “Просвіти” 25 червня 1906 р. постало питання, яким повинно бути видавництво “Просвіти”. Після тривалої суперечки присутні вирішили, що видавництво повинно бути безпартійним, мати ознайомлюючий теоретично-науковий, а не партійно-агітаційний характер. До того ж просвітньо-культурна робота мала бути можливою для людей усіх поступових напрямків¹²⁵.

Вивчення участі “Просвіти” у сфері партійного життя важливо для нас у зв’язку з формуванням різних концепцій української державності

відповідно до партійної спрямованості членів. У Галицькому товаристві починаючи з 1890-х рр. чітко виокремились прихильники партійних ідеологій. Найбільш чисельними у складі товариств були прихильники народовського політичного руху, які оформились у націонал-демократичну течію, їх доповнювали радикали. Пардоксально, але вперше в українських землях концепція української політичної самостійності виникла саме в лавах радикалів (соціалістів).

Радикали найяскравіше з-поміж західноукраїнських товариств були представлені у центральному – Львівському. В середині течія поділялась на три групи: “старших радикалів”, молодших соціалістів та “молодих радикалів” (націонал-радикали). У першій з діячів “Просвіти” були – І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, Р. Яросевич. Вони підтримували концепцію федералістичного устрою М. Драгоманова, в якій місце для українських земель було представлено у вигляді автономії. Молодших соціалістів репрезентували К. Трильовський, Т. Окуневський. До останньої групи націонал-радикалів входили О. Колесса, Є. Левицький, В. Охримович, О. Партицький, які перебували на позиціях марксизму. Саме в межах останнього напрямку виникла ідея української самостійності, яка змусила окремих прихильників першої групи примкнути до них (І. Франко). 29 грудня 1895 р. ідея політичної самостійності українських земель була введена у програму Русько-Української Радикальної партії (РУРП), в якій об’єднались всі прихильники радикального спрямування. Послідовниками ідеї політичної самостійності також стали Українська націонал-демократична, та соціал-демократична партії.

У період визначального впливу у “Просвіті” народовського світогляду він зіштовхувався з радикальним. Тому І. Франко та М. Павлик недопускались до “Просвіти”, а по вступі до неї І. Франко неодноразово виключався (коли ще не заявив про свої самостійницькі погляди).

Для поглядів діячів “Просвіти” була властива трансформація, саме тому багато з них виходили з однієї партії та виступали творцями іншої.

Національно-демократичну течію в “Просвіті” представляли С. Голубович, М. Грушевський, О. Колесса, Є. Олесницький, Т. Окуневський, Ю. Романчук. Більшість течії складала народовці “романчуківці” та частина радикалів, що відділились і утворили 1899 р. свою Українську націонал-демократичну партію на базі Народної Ради. Націонал-демократи, що поділяли позиції самостійності, обстоювали також об’єднання всіх українських земель з часом у одноцільний національний організм.

Серед членів східноукраїнських організацій домінували автономістичні погляди. Це зумовлювалось тим, що більшість діячів "Просвіти" були під впливом партій соціалістичного спрямування, зорієнтованих на російську пропаганду. Однак, і у цьому регіоні у організаціях були представлені самостійники. Так, члени Київської "Просвіти" брати Шемети належали до утвореної 1902 р. Української народної партії, що єдина в наддніпрянських землях обстоювала єдність та самостійність України. До самостійницького крила "Просвіти" також належали І. Липа, М. Вороний, К. Поливанов. Незважаючи на нечисельність самостійників у лавах східноукраїнських товариств для формування ідеалів державотворення "Просвітою" їх бачення було визначальним.

На східноукраїнських землях помірковані кола (які ми назвемо автономістами) вважали, що спочатку слід боротись за задоволення культурно-освітніх прав українського народу (зокрема, на українську школу), вони згодом приведуть до пробудження національної свідомості, утворення української нації, а наступні покоління самі задовольнять питання самостійності. Такі погляди послідовно обстоювались до 1917 р. Самостійники (приміром, І. Липа) вже у 1890-1894 рр. проповідували ідею самостійності України¹²⁶.

Найбільш широке представництво серед діячів "Просвіти" знайшли представники ліберальної спрямованості. У їх лавах постійно відбувалась боротьба між двома тенденціями – культурництвом та політичною орієнтацією. Старші – культурники (серед них В. Науменко, П. Житецький) обстоювали важливість традиційності у діяльності осередків, молодші – прагнули до поєднання культурницької та політичної активності поміркованого спрямування (М. Лисенко, І. Стешенко, Леся Українка). Проте, обидві течії перебували на позиції автономії для українських земель.

Націонал-демократична спрямованість була поширеною серед членів Подільської "Просвіти". Один із дослідників діяльності Кам'янець-Подільської "Просвіти" В. Лозовий зауважує, що у товаристві була група осіб які обстоювали самостійність України (Н. Григорійв, В. Сочинський, В. Приходько, Е. Ковальков), інші члени притримувались автономістичних і федералістичних поглядів¹²⁷.

Радикально-поступове спрямування знайшло оформлення у радикально-демократичній партії, утвореній 1905 р., більшість діячів якої була представлена в Київській та Одеській "Просвіти" (Б. Грінченко, М. Комаров, М. Левицький, Ф. Матушевський, В. Науменко, Є. Чика-

ленко, С. Шелухін), окремі у Чернігівській (І. Шраг). Мета цього напрямку передбачала створення автономії України у складі Російської федерації.

Трохи згодом частина діячів УДРП цілком втягнута у легальну культурно-освітню працю в “Просвітах” відійшла від нелегальної партійної роботи, зосередившись на культурно-освітній.

Зростання російської революційної пропаганди, несприйняття політичних лідерів, виборчий процес до Державних Дум сприяли поширенню соціал-демократичного напрямку у лавах “Просвіти”, члени якої входили до Української соціал-демократичної “Спілки” як складової РСДРП (Леся Українка) та до УСДРП (В. Винниченко, С. Веселовський, П. Блонський, Д. Дорошенко, В. Приходько). Партійність в УСДРП була поширеною у Катеринославській “Просвіті”, лише поодинокі її діячі були членами УПСР.

Окремі члени товариств та УСДРП ставали кадетами (М. Василенко, В. Леонтович, В. Науменко), хоч формально не вийшли із УДРП. Цьому сприяла неможливість провести своїх послів до Державної Думи без сторонньої підтримки¹²⁸.

Членство у партіях (особливо в УСДРП та РСДРП) і нелегальна партійна робота діячів східноукраїнських осередків “Просвіти” неодноразово наражала на небезпеку організації, що досить часто закінчувалось не лише переслідуванням членів-активістів, а й закриттям товариств, які в очах адміністрації та жандармерії одразу ставали антизаконними, злочинними. По тому їм не дозволялось відкривати осередки на місцях, а їх члени вважались неблагонадійними. Так, 1907 р. через нелегальну працю соціал-демократів, які водночас були членами “Просвіти” закривалась Кам’янець-Подільська “Просвіта” і її діячам, щоб відновити роботу товариства довелось перереєструвати його та відкривати як цілком нову організацію. 1909 р. за шкідливий напрям було закрито Одеську “Просвіту”, в приміщенні якої містився 1907 р. склад нелегальної літератури, типографія та печатка партії есерів, а також відбувались нелегальні зібрання членів партії.

Організація політичних партій діячами “Просвіти” у західноукраїнських землях та участь у партійному житті підросійської України сприяли формулюванню ідеалу державотворення в лавах “Просвіти”, яким стала ідея політичної самостійності українських земель. Товариства, еднаючи представників різних партійних ідеологій, спрямовували їх як своїх членів до задоволення прав всього українського народу. Участь у політичному житті сприяла у обстоюванні “Просвітою” прав українського

народ здійснити динамічні перетворення, пройти від культурницьких до політичних аспектів. Участь у політичному житті на різних рівнях сприяла у здобутті досвіду політичної діяльності, що позитивно позначався на боротьбі за власну державу. Без участі у політичному житті не було б державності.

Діячі "Просвіти" були найяскравішою репрезентацією народівців у різних напрямках політичного життя. Починаючи порушувати у Галицькому сеймі питання, що стосувались освіти українського народу вони поступово перейшли до проблем, які торкались політичних прав, відбувався поступовий зріст від культурництва до "високої політики". Своєю працею члени "Просвіти" йшли на зміцнення української ідеї, а не австрійської державності. На відміну від товариств західноукраїнських земель, які обстоювали питання політичного життя, осередки підросійської України не виходили за межі культурництва, оскільки вільніше діяти за самодержавного ладу не могли. Активізація порушення політичних питань у Російській імперії припала на період Української революції.

Наслідком задоволення пасивного виборчого права діячами "Просвіти" було обстоювання освітніх та економічних прав українського народу у парламенті. Недоліки у реалізації активного виборчого права покликали до життя порушення питань політичного життя українського народу, його політичних прав, які виявились у послідовному здійсненні виборчої реформи. Діячі "Просвіти", що на початку обстоювали освітні проекти, починаючи з 1890-х рр., а найбільш активно з початку 1900-х рр. долучились до вимог виборчої реформи. Невдалі угодові акції були не лише здобуттям досвіду, а й гарним уроком, завдяки якому у ХХ ст. українські посліди більше не йшли на угоду з поляками, а розраховуючи на власні сили, ставили питання принципово, вдаючись до тактики обструкції, що вимагало довшого чекання і не завжди можливості скористатись із здобутків.

Участь "Просвіти" у політичному житті підводила її діячів від ідеї культурництва до ідеї української державності. Вхідження до політичних партій сприяло фіксуванню цієї ідеї у свідомості як самих просвітян, так і впровадженню ідеї політичної самостійності у широкі маси населення. Участь у політичному житті формувала не лише досвід, а й політичну культуру, скристалізовувала політичний світогляд. Участь у політичному житті діячів "Просвіти" ніколи не була масовою. У погляді на характер діяльності товариства частина його діячів воліла займатись культур-

ницькою працею, інша – поєднати його з політичною діяльністю. У баченні цієї другої частини було майбутнє, адже об'єктивно державність пов'язана з обстоюванням народом своїх політичних прав. Товариство не лише сконсолідувало народ, залучаючи до виборчих процесів, а й показувало, що тільки взаємним обстоюванням політичних прав можна поліпшити життя народних мас, а згодом і претендувати на незалежну державу. Кінцевою метою так званого “українофільства” (або культурництва) було утворення автономії. Культурники уникали від впровадження в життя національної ідеї. “Самостійники” поставили її в рівень ідеології. Перемога цього нечисельного напрямку знаменувала утворення Української національної держави. Центр “Просвіти”, а його складали самостійники, був біля витоків ідеології, сповідуваної товариством.

Реалізація “Просвітою” участі на рівні виборчого процесу дала українському народові не лише впевненість у власних силах, досвід політичної діяльності, а й задоволення окремих прав, визнання його окремішною етнічною групою та поступове осягнення національного рівня. Участь та організація стихійних рухів, під якими розуміємо віча, національні свята, маніфестації, дала змогу закріпити у народу думку про можливість самостійно обстоювати та порушувати питання власних прав, привчити людей до участі у політичному житті, пробудити національну свідомість, зацікавити власною історією. Участь у партійному житті дала змогу “Просвіті” виробити переконання у представників українського народу про потребу власної держави, зорієнтувати партійні ідеології на службу інтересам всього населення, перемогти ідеалу політичної самостійності українського народу та ввести його на рівень підсвідомості у вигляді бажаної незалежності.

З огляду дослідженого питання перспективи подальших наукових студій порушеної проблеми бачимо у визначенні безпосередньої ролі “Просвіти” в українському державотворенні 1917-920 рр.

Annotation

The article focuses on the political life of Austria-Hungary and Russian empire of 1868-1917 and participation Prosvita's in there. The studies of the role Prosvita's in political life includes three aspects: the first — participation in elections; the second — participation in mass movements; the third — participation in party activity.

Анотація

Малюта О. В. у своїй статті "Просвіти" у контексті політичного життя Австро-Угорської та Російської монархій (1868-1917 рр.)" вперше у історіографії комплексно проаналізувала проблему участі осередків "Просвіти" у політичному житті півдавстрійської та підросійської України за трьома рівнями: втілення пасивного та активного виборчого права, участі у масових рухах та партійному житті. Дослідниця прийшла до висновку, що реалізація діячів та організацій "Просвіти" у політичній сфері сприяла не лише здобуттю досвіду політичної діяльності, а й скристалізувала політичний світогляд, виробила переконання про потребу власної національної держави, яке вдалося сформувати і в українського народу, а також призвело до її створення.

- ¹ Белей І. Двацять и пять лѣтъ исторіи Товариства "Просвѣты". – Львів, 1894. – 68 с.
- ² Лозинський М. Сорок літ діяльності "Просвіти". (В 40-літній ювілей Товариства). – Львів, 1908. – 72 с.
- ³ Перський С. Популярна історія Товариства "Просвіта" у Львові. – Львів, 1932. – 268 с.
- ⁴ Цапко О. Політична спрямованість діяльності "Просвіт" наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть // Нова політика. – 1998. – № 5. – С 9-12.
- ⁵ Янів В. "Просвіта" як вияв соціальних прямивань українського народу (До проблем соціального устрою України). – Мюнхен, 1970. – С. 155 – 156.
- ⁶ Лисенко О. В. Виникнення і діяльність українських "Просвіт" // Нариси з історії українського національного руху. – К., 1994. – С. 145-158.
- ⁷ Завальнюк О., Михайлюк М. "Просвіти" на Тереховлянщині. – Львів, 1997. – С. 10.
- ⁸ Янів В. "Просвіта" як вияв соціальних прямивань українського народу (До проблем соціального устрою України)... – С. 155-156.
- ⁹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С. 44.
- ¹⁰ Див.: Чорновол. І. Названа праця. – С. 107-108.
- ¹¹ Чорновол. І. Названа праця. – С. 37.
- ¹² Ревакович Т. Споминки про Юліяна Лаврівського // Відділ рукописів Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛНБ ім. В. Стефаника). – Ф. 11. папка 302, од. зб. 4651, арк. 2, 3.
- ¹³ ВР ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 11, папка 302, од. зб. 4651, арк. 3 зв
- ¹⁴ Чорновол І. Названа праця. – С. 127.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само. – С. 128.
- ¹⁷ Там само. – С. 129.
- ¹⁸ Там само. – С. 138.
- ¹⁹ Там само. – С. 138-139.
- ²⁰ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 135-136.

- ²¹ Чорновол І. Названа праця. – С. 143.
- ²² Белей І. Названа праця. – С. 26.
- ²³ Перський С. Популярна історія “Просвіти”. – С. 38.
- ²⁴ Белей І. Названа праця. – С. 26.
- ²⁵ Див.: Лозинський М. Названа праця. – С. 24.
- ²⁶ Белей І. Названа праця. – С. 35.
- ²⁷ Центральний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові). – Ф. 348, оп. 1, спр. 7628 арк. 58.
- ²⁸ Див.: Белей І. Названа праця. – С. 36.
- ²⁹ Белей І. Названа праця. – С. 35-36.
- ³⁰ Див.: ЦДА України у м. Львові. – Ф. 348, оп. 1, спр. 7628, арк. 79.
- ³¹ ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 11, папка 302, од. зб. 4651. – Арк. 4 зв.
- ³² Чорновол І. Названа праця. – С. 136.
- ³³ Бесѣда Володислава Федоровича, выголошена на загальныхъ зборахъ “Просвѣты” дня 10 мая, по выборѣ его головою товариства // Sprawozdane зъ дѣланий “Просвѣты” водѣ часу завязаня товариства – 26 листопада 1868 року, до найновѣйшого часу. – Львів, 1874. – С. 17-18.
- ³⁴ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 163.
- ³⁵ Чорновол І. Названа праця. – С. 167.
- ³⁶ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 166.
- ³⁷ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 172.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Там само. – С. 177.
- ⁴⁰ Там само. – С. 186.
- ⁴¹ Белей І. Названа праця. – С. 58.
- ⁴² Чорновол І. Названа праця. – С. 190.
- ⁴³ Там само. – С. 161.
- ⁴⁴ Там само. – С. 191-192.
- ⁴⁵ Перський С. Названа праця. – С. 50.
- ⁴⁶ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. (1860-1890). – Ч. I. – Львів: ВС “Діло”. 1935. – С. 200.
- ⁴⁷ Чорновол І. Названа праця. – С. 196.
- ⁴⁸ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 193.
- ⁴⁹ Чорновол І. Названа праця. – С. 55.
- ⁵⁰ ВРЛНБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 167, оп. II, папка 20, од. зб. 468, арк. 11 зв.
- ⁵¹ Чорновол І. Названа праця. – С. 200.
- ⁵² Там само. – С. 201.
- ⁵³ Грушевський М. Очерк истории украинского народа. К., 1990. – С.335.
- ⁵⁴ Чорновол І. Названа праця. – С. 201-202.
- ⁵⁵ Аркуша О. Документи “гуртка українофілів” як джерело до вивчення модернізації українського руху в 90-х рр. XIX ст. // Рукописна Україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 року. – Львів., 1999. – С. 69.
- ⁵⁶ Чорновол І. Названа праця. – С. 197.
- ⁵⁷ Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів., 1996. – С. 17.

- ⁵⁸ Чорновол І. Названа праця. – С. 204.
- ⁵⁹ Там само. – С. 206.
- ⁶⁰ Там само. – С. 207.
- ⁶¹ Тас само.
- ⁶² Там само. – С. 208-209.
- ⁶³ Там само. – С. 210.
- ⁶⁴ Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе У 2-х т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 438.
- ⁶⁵ Аркуша О. Галицький сейм... – С. 78.
- ⁶⁶ Чорновол І. Названа праця. – С. 211.
- ⁶⁷ Батенко Т. Постаць Анатолія Вахнянина на тлі галицького суспільно-політичного руху ХІХ ст. // Республіканець. – 1995. – № 1-2 – С. 47.
- ⁶⁸ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 818, оп. 1, спр. 9, арк. 21.
- ⁶⁹ Стахів М. Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. Від 1890 до 1895 року. Львів, 1939. – С. 51-52.
- ⁷⁰ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 212.
- ⁷¹ Чорновол І. Названа праця. – С. 55.
- ⁷² Див.: ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 818, оп. 1, спр. 9, арк. 25-26.
- ⁷³ Див.: Чорновол І. Названа праця. – С. 218-221.
- ⁷⁴ ВРЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 167, оп. II, папка 20, од. зб. 468, арк. 30 - 30 зв.
- ⁷⁵ Там само. – Ф. 167, оп. II, папка 20, од. зб. 468, арк. 22, 21 зв.
- ⁷⁶ Там само. – Ф. 167, оп. II, папка 20, од. зб. 468, арк. 20 а - 20 а зв
- ⁷⁷ Там само. – Ф. 167, оп. II, папка 20, од. зб. 468, арк. 17.
- ⁷⁸ Чорновол І. Названа праця. – С. 74.
- ⁷⁹ ВРЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 167, п. II, папка 81, од. зб. 2739, арк. 150, 8.
- ⁸⁰ Там само. – Ф. 167, оп. II, папка 81, од. зб. 2739, арк. 5.
- ⁸¹ Див.: Чабан М. Діячі Січеславської "Просвіти" (1905-1921). – Дніпропетровськ, 2002. – С. 19-20.
- ⁸² Див.: Sprawozdania товариства "Просвіта" в Чернігові за 1907 рік. – Чернігів, 1908. – С. 9.
- ⁸³ Див.: Козицький М. Ю., Доморослий В. І. Українська парламентська громада в І і ІІ Державних Думах // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1992. – Вип. 173. – С. 21.
- ⁸⁴ Див.: Світова зірниця. – 1907. – 10 травня.
- ⁸⁵ Див.: Звідомлення товариства "Просвіта" у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1908 рік. – К., 1909 – С. 8.
- ⁸⁶ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – Львів, 1927. – С. 443-444.
- ⁸⁷ Там само. – С. 446-448.
- ⁸⁸ Там само. – С. 452, 454.
- ⁸⁹ Див.: Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. – Львів, 1937. – Ч. II. – С. 61.
- ⁹⁰ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – С. 462.
- ⁹¹ Макух І. На народній службі. Спогади. – К., 2001. – С. 117.
- ⁹² Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – С. 498.
- ⁹³ Там само. – С. 499.

- ⁹⁴ Там само. – С. 505.
- ⁹⁵ Там само. – С. 524.
- ⁹⁶ Там само. – С. 523.
- ⁹⁷ Там само. – С. 561, 562.
- ⁹⁸ Там само. – С. 507.
- ⁹⁹ Там само. – С. 514-515.
- ¹⁰⁰ Там само. – С. 517.
- ¹⁰¹ Там само. – С. 528.
- ¹⁰² Див.: Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. – Ч. II. – С. 43.
- ¹⁰³ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. – С. 537.
- ¹⁰⁴ Там само. – С. 544.
- ¹⁰⁵ Там само. – С. 536.
- ¹⁰⁶ Там само. – С. 574.
- ¹⁰⁷ Там само. – С. 578.
- ¹⁰⁸ Там само. – С. 656-657.
- ¹⁰⁹ Там само. – С. 659.
- ¹¹⁰ Аркуша О. Галицький сейм. – С. 21.
- ¹¹¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – С. 718.
- ¹¹² Перський С. Названа праця. – С. 50.
- ¹¹³ Олесницький Є. Названа праця. – С. 163.
- ¹¹⁴ Там само. – С. 185.
- ¹¹⁵ Там само. – С. 189.
- ¹¹⁶ Там само. – С. 189.
- ¹¹⁷ Там само. – С. 205.
- ¹¹⁸ Перський С. Названа праця. – С. 64.
- ¹¹⁹ Там само. – С. 69.
- ¹²⁰ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – С. 539.
- ¹²¹ Там само. – С. 669.
- ¹²² Перський С. Названа праця. – С. 53.
- ¹²³ Там само. – С. 60.
- ¹²⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. – С. 692.
- ¹²⁵ Див.: Звідомлення товариства “Просвіта” у Києві, заснованого в пам’ять Т. Шевченка, за 1906 рік. – К., 1907. – С. 17-20.
- ¹²⁶ Див.: Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К., 2003. – С. 146-147.
- ¹²⁷ Лозовий В. Діяльність Подільської “Просвіти” в 1906 – 1914 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам’янець-Подільський, 1996. – С. 19.
- ¹²⁸ Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. – К., 1996. – С. 76.